

LIBYA ÖĞRETİM TARİHİ ÜZERİNE

Cuma Mustafa El-FİTŪRÎ

El-Murakkıb Üniversitesi, Libya

Çeviren: Muharrem Hilmi ÖZEV

Çok Şefkatli, çok merhametli Allah'ın adıyla...

Hamd Allah'a... Salât-ü selam yaratılanların en şerefliisi Muham-med'e....

Bu makale Büyük [Libya] Cumhuriyeti'nde geleneksel ve modern eğitim tarihi ile ilgili bir sunumdur.

Coğrafi Konum

Libya Kuzey Afrika'da 16,32 derece boylam ve enlemleri üzerinde yer almaktadır. Kuzeyinde Akdeniz, doğusunda Mısır, batısında Tunus ve Cezayir, güneyinde ise Çad, Sudan ve Nijer tarafından sınırlandırılmıştır.

Nüfus

2005 yılında yapılan son sayımlara göre Libya'da nüfus altı milyon kişi olarak belirlenmiştir.

Alan

Libya'nın yüzölçümü 2.000.000 kilometrekareye yaklaşmaktadır. Akdeniz sahilleri yaklaşık 1900 kilometredir.

İklim

Libya'da iklim tipik bir orta-güney Akdeniz iklimidir. Yazları sıcak ve kuru, kışları serin ve yağışlıdır.

Tarımsal Üretim

Libya buğday ve arpa üretimine ek olarak hurma, üzüm, elma ve zeytin-yağı üretimiyle meşhurdur.

Ekonomik Durum

Petrol ülkenin temel gelir kaynağı sayılmaktadır. Ülke geniş petrol ve doğal yataklarına ve petrokimya tesislerine sahiptir. Hububat, buğday, arpa, sebze, narenciye, elma gibi ürünlerde ciddi tarımsal üretim yapılmaktadır.

Sular

Ülkenin su ihtiyacı büyük ölçüde kuyu suları ile birlikte, endüstriyel ırmak adı verilen 7 metre çapındaki dev beton borulardan oluşan 1000 kilometrelik boru hattından karşılanmaktadır.

Siyasi Düzen

Libya siyasi düzeni “Temel Halk Meclisleri Düzeni”dir. Toplum, nüfusun bulunduğu yere ve yoğunluğa göre, temel halk meclislerine bölünmüştür. Bu meclislerin sayısı 490’a ulaşmaktadır. Ülkenin iç ve dış siyaseti ile ilgili kararlar listesi bu meclislerde belirlenir ve daha sonra ülke yönetim piramidinin zirvesini temsil eden “Genel Halk Meclisi”ne gönderilir. [Yasa] taslakları da bu genel meclisteki tasarı komiteleri tarafından hazırlanır. Devlet bakanlarının seçimi ilmi ehliyet ve devrimsel aidiyet ölçüleri çerçevesinde Genel Halk Meclisi tarafından seçilir.

Libya cumhuriyet rejiminde iki otorite bulunmaktadır: Temel halk meclislerindeki karar alma otoritesi ve genel halk komitelerindeki yürütme otoritesi. Bu sonuncusu temel halk meclislerinde alınan kararların uygulanmasına da nezaret etmektedir. Ayrıca, cumhuriyet rejimi içerisinde her şehir için bir halk denetim otoritesi de bulunmaktadır. Denetim otoritesi şehirlerdeki halk komitelerinin uygulamalarını denetler. Bakanların uygulamaları ise devlet düzeyinde Genel Halk Meclisi tarafından denetlenmektedir.

Genel Halk Meclisi temel halk meclislerinin mütevellileri ile sendika ve meslek kuruluşları temsilcilerinden oluşur.

Libya Cumhuriyetinde Öğretim Tarihi

Libya henüz Fenikeliler döneminde bile, Müslüman fatihlerce gerçekleştirilen Arap – İslam fethinin ardından da Akdeniz havzasının önemli ilim ve kültür merkezleri arasında yer almaktaydı. Yine ülkenin doğu tarafı Kurina (şimdi Şahat) şehrinde Yunan kültürünün ve batı bölümü de Sabrata ve Libde şehirlerinde Roma kültürünün [belirli dönemlerde] yükseldiğine şahitlik etmiştir. Bu şehirlerin hepsi de Akdeniz sahillerinde yer alan sahil şehirleridir. Daha önceki dönemlerde Libya antik Mısır medeniyetinin kültür halkalarından birini teşkil etmiştir. Yine Libya kitaba önem veren ülkeler arasında yer almaktadır. Nitekim Kallimakhos (İ.Ö. 240 – 305) Şahat şehri kütüphanesinin kâtipliğini yapmış, daha sonra tasnif görevlisi olarak İskenderiye kütüphanesine geçmiştir. Öyle ki, bu kütüphane için çıkardığı katalog 120 cilde ulaşmıştır.¹

Libya daha sonra Yunan ve Roma kültüründen VI. Yüzyılda Arap – İslam kültürü pırlantasına intikal etmiştir. İlk dönemlerde Kuran’ın okunup ezberlendiği Kuran mektepleri (Ketâtîb) ortaya çıkmıştır. Bu mektepler zamanın öğretiminde ilk aşamayı temsil etmekteydi. Öğrenci burada Arap alfabesini

öğrenir, ardından Kuran-ı Kerim’i ezberlerdi. Daha sonra mescitlerde ders halkaları çerçevesinde yapılan öğretim ortaya çıkmıştır. Bu aşamada hoca belli sayıda öğrenci topluluğunu halkasına alır ve ihtisas yaptığı alan ilgili dersler verirdi. Bu aşama günümüzde idadi adını verdiğimiz aşamaya tekabül etmekteydi. Daha sonra dini zaviyelerdeki öğretim ortaya çıktı. Buralarda öğretim daha önceki iki aşamadan daha kapsamlı ve kuşatıcıydı. Bu zaviyelerin finansmanı zirai ve hayvansal üretim gelirlerinden elde edilmekteydi.

Öğrenci dini zaviyelerden mezun olmadan önce Arap dil ve edebiyatı, fıkıh, usul-i fıkıh, tasavvuf, tefsir, hesap, mantık, astronomi gibi dersleri almış ve böylece geniş bir malumata sahip duruma gelmiş olurdu.

Libya’da öğretim Kuran mekteplerinde, mescitlerde ve zaviyelerde yapılmaktaydı. Bu dini öğretim kurumlarından astronomi, hesap, tıp, veterinerlik, eczacılık gibi alanlarda âlimler yetişmekteydi. Bu nedenle, dini öğretim mesleki ve teknik öğretim için zemin hazırlamış olmaktadır. İslam ilimle çelişmez, tersine o ilmin kendisidir. Kuran ilimden başka bir şey getirmemiştir “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı “alak”dan yarattı.² Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.”³

Bu nedenle, görüyoruz ki, Hz. Allah insanlar arasında kendisine derin saygı duyma bakımından en ileride olanların âlimler olduğunu belirtmektedir: “Allah’a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.”⁴ Nitekim Allah Teâlâ peygamberini bilenlerle bilmeyenleri bir tutmaması konusunda uyarmıştır: ‘De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”’⁵

İlim makamının üstünlüğü konusunda Peygamber (S.A.V.) de şöyle buyurmaktadır: “Âlimler peygamberlerin varisleridirler.” Diğer bir hadiste ise şöyle buyurmuştur: “Âlimler diğer insanlardan yedi yüz derece üstündür ve her derece arasında yüz yıl[lık mesafe] bulunmaktadır.”⁶ Yine buyurmuştur ki: “Kıyamet gününde âlimlerin mürekkebi ile şehitlerin kanı tartılacak; âlimlerin mürekkebinin bulunduğu kefe, şehitlerin kanından ağır basacaktır.”⁷ Ve yine buyurmuştur: “Âlimin ibadet eden üzerine üstünlüğü, benim sizden [derece bakımından] en aşağıda olanınıza üstünlüğüm gibidir.”⁸

İlimin üstünlüğü sayesinde ki, “batı kilise öğretimi”nin kiliselerde yürütüldüğünü görüyoruz. John Lamont bu bağlamda şunları söylemektedir: “Paris üniversitesi üç [kilise] okulunun imtiazından meydana gelmiştir: Notre Dame Katedrali’nin okulu, Azize Geneviève Manastırı okulu ve Aziz Viktor okulu.”⁹ Üniversiteler 18. yüzyılda kiliseden bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Hıristiyanlığa ve Hıristiyan ilahiyatına ait sorunları araştırmaya ve antik Yunan ve Roma kültürü ile Hıristiyan kültürü arasında uyum sağlama çareleri aramaya başladılar.¹⁰ Batı için karanlık olan Orta Çağlarda batı skolâstisi Arap

– İslam düşüncesinden istifade etmişti. Öyle ki, Müslüman Araplar Yunaca kitapları Latinceye çevirmişlerdi. Hatta Gazali'nin, İbn Rüşd'ün, Farabi'nin ve İbn Sina'nın kitapları batı kilise okullarında okutulur olmuştu. O kadar ki, İmam Gazali illiyet meselesinde ve doğa bilimlerindeki analitik ve sentetik yargılar meselesinde Kant ve Hume'un öncülü olmuştu.

Her halükarda, konumuza dönüyor ve diyorum ki, Arap ve Müslüman Libya'da eğitim ve öğretim düzeni Ketatib (Kuran mektepleri), mescitler ile Zaviyeler ve Ribatlar tarafından kurulan kolejlerden oluşmaktaydı. Ketâtîb Hafız bir öğretici tarafından çocuklara Kuran'ın öğretildiği ve ezberletildiği ilköğretim okullarıydı. Hoca öncelikle çocuklara Arap harflerini öğretir, ardından 40x40 ebatlarındaki Habeş levhası üzerine koyun gübresinden üretilen siyah mürekkep ve divit ile Fatiha suresini yazdırırdı. Sureyi ezberleyen öğrenci bunu balçık ve su ile silerdi. Ardından hoca levha üzerine Nâs suresini yazdırırdı. Öğrenci ezberlediğinde bu sureyi de siler, ardından diğer sureler de bu şekilde ezberlenirdi. Ketâtîb denilen mekteplerde öğrenciler yere oturarak derslerini çalışırlardı ve üç yıla yakın bir süre zarfında hafızlık tamamlanmış olurdu. Bu öğretim düzeninde öğretim sabah erken saatlerde başlar ve öğle namazı vaktine kadar devam ederdi. Öğle yemeği ve öğle uykusunda dinlenme için derse ara verilir, sonra ikindi namazına kadar devam etmek üzere geri dönülürdü.

Mescitler Libya'da eğitimin ikinci halkasını oluşturmaktaydı. Modern anlamda ise idadilere ve liselere tekabül etmekteydi. Buralarda öğrenci Arap dilini ve ilgili ilimleri, hesap ilmini ve bazı İslami ilimleri öğrenmekteydi. Öğretim bakımından üç tür mescit bulunmaktaydı:

1. Özel mescitler. Buraları sahipleri namaz kılınması ve insanların ücretsiz genel eğitimi için inşa etmekteydiler

2. Orta mescitler. Buralarda öğrenciler ilk tahsil ilimlerini öğrenmekteydiler.

3. Şehirlerdeki cami [toplayıcı, büyük]¹¹ mescitler. Buralar ilköğrenimini tamamlamış öğrencileri kabul eden mescitlerdi. Örnek olarak hatırlatalım: Trablus'taki Turgut Paşa Camii, Mısır'daki el-Ezher Camii, başkent Fas'taki Karviyyîn Camii, Tunus'taki Zeytuniyye Camii.¹²

Camiler [üniversiteler], zaviyeler ve ribatlar öğretimde ileri bir aşamayı temsil etmekteydiler ve modern anlamda yüksek öğretim mesabesindeydiler. Yukarıda örneklerini verdiğimiz üzere, camiler Arap – İslam dünyasının her köşesinde bulunmaktaydı. Ribatlar ise öncelikle çöllerde ve deniz sahillerinde ortaya çıkmış ve buralardan diğer yerlere yayılmışlardı. Bunların asıl amacı İslam dünyasının sınır boylarını savunmaktı. Daha sonra birer öğretim merkezlerine dönüştüler. Çünkü mücahit murabıtlar (muhafızlar) sınırı gözetle-

mek üzere inşa ettikleri binalarda aylarca kalmakta ve bu nedenle vakitlerini öğretim ile değerlendirmektedirler. Bu ribatlara örnek olarak Fas'ın güneyindeki Mâse Ribatı'nı, Marakeş koyundaki Şakir Ribatı'nı ve Fas'ın güneyinden gelen öğrenci ve müritler için cazibe merkezi olan Thamsnâ Ribatı'nı gösterebiliriz. Sa'dî hükümdarlar bunlara büyük önem verilerdi ve buralarını vergilerden ve devlet yükümlülüklerinden muaf tuttuklarına dair fermanlar çıkarırlardı. Bu da onların Kuran-ı Kerime ve ilme ne kadar çok değer verdiklerini göstermekteydi.¹³

Zaviyelere gelince, bunlar hem şehirlerde hem de badiyelerde (kırsalda, çölde) ortaya çıkmışlardır. Zaviyeler öğretimde son aşamayı temsil etmekteydiler. Buralardan mezun olanlar seçtikleri bir ilim dalında ihtisas sahibi hoca (üstat) olurlardı. Eğer gereği kadar yetenekli olursa Zaviye'de hoca olarak kalırlardı... Bu zaviyelerden Libya'da Şeyh Abdüsselam el-Fitûrî, Şeyh ed-Dûkâlî ve Ahmed ez-Zerûk zaviyelerini; Fas'ta Nasırıyye, Raysûniyye, İyaşıyye, Fâsiyye ve Delâiyye zaviyelerini; Tunus'ta Kasbâ, Muhammed ez-Zarif, Ahmed bin Arûs, Zemît (ya da Zümeyt) zaviyelerini; Cezayir'de ise Abdurrahman es-Seâlibî, Abdülkadir el-Geylani ve Ahmed el-Cezairî zaviyelerini sayabiliriz.¹⁴

Burada aktarmamız gereken hususlardan biri de, dini öğretimin tüm Arap – İslam topraklarında kızlara değil sadece erkeklere mahsus olması idi. Çünkü toplumun gelenekleri onların öğretim görmelerini hoş görmüyordu. Ama İslam bu yanlış ve bozuk inanıştan beridir. İslam bu tür inanç ve uygulamaları reddetmiş ve bunları akli sakatlayan engellerden saymıştır: “Onlara, “Allah'ın indirdiğine uyun!” denildiğinde, “Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!” derler. Peki ama ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?¹⁵

İslam ilim ve öğrenim dinidir. [Nitekim Rasûlullah (S.A.V.) şöyle buyurmaktadır:] “Beşikten mezara kadar ilim talep ediniz.” “Çin'de bile olsa ilim talep ediniz.” Osmanlı egemenliği döneminde (1510 – 1911) ve İtalyan sömürgeciliği döneminde (1911 -1943) Libya'da öğretim işini Ketâtîb, medreseler, mescitler, Camialar [Üniversiteler], zaviyeler ve ribatlar üstlenmişlerdir. Bu noktada hatırlatmalıyız ki, İtalya Libya'da çocuklar yeni bir eğitim dönemi başlatmıştır. Bu eğitimin hedefi İtalyancayı yaygınlaştırıp Kuran-ı Kerim'in dili olan Arap dilini sona erdirmektir. Ayrıca İtalya –Fransa'nın Cezayir, Tunus ve Fas'ta yaptığı gibi- Berberi ırkını ihya etmeyi temel hedef edinmişti. İtalyanların bir diğer hedefi de [bir dönem için] Atlas Okyanusu'ndan Kızıl Deniz'e kadar olan bölgede hüküm sürmüş [ama artık] tarihe karışmış bulunan Roma kültürünü yeniden ayağa kaldırmaktı. Aslında, İtalya ve genel olarak Batı sömürgeciliği Batı Medeniyeti'nin yaymaya ve Arapları İslam'ın çağa ayak uydurmayan ilkel bir dini olduğuna ikna etmeye çalışmaktaydı.¹⁶

İtalyan kültürünün Libya'yı istila etmeye başlamasını Fransisken misyonerlerin Trablus'a yerleşip Hıristiyan çocukları için okullar açmaya başladıkları, 1816 tarihine kadar geri götürebiliriz. Az sayıda Libya'lı çocuk da bu okullara katılmıştır.¹⁷ 1946 yılında da Katolik misyonerler tarafından kızlar için almış öğrencilik bir okul daha açılmıştır. Daha sonra İtalya, Bingazi, Derne ve Humus gibi Libya şehirlerinde açtığı sınaî, ticari ve bilimsel okullar ile Libya'daki siyasi öğretim faaliyetlerine hız vermiştir. Ülke çocuklarını bu okullara cezp etmeyi hedefleyen İtalya, Arap dilini de müfredata dâhil etmiş ve Libya'lı çocukların bu okullara gelip din eğitiminin nurlarından mahrum kalması için elinden gelen tüm gayreti ortaya koymuştur.

Öte yandan, Fransa da Libya'ya girmiş ve kendine ait okullar açmıştır. Bu okullarda 200 erkek ve 406 kız öğrenci bulunmaktaydı. Fransız okullarında İtalyanca zorunlu öğretim dili idi.

1902 yılı Libya'sındaki yabancı öğretim faaliyetleri ile ilgili rakamsal bilgiler veren bir kaynakta şu bilgilere yer verilmektedir: "Bu yıl Fransız okullarında 80'i erkek, 70'i kız olmak üzere toplam 150 öğrenci öğretim görmektedir."¹⁸

İtalyan kilisesi "Batı duygusunu ve bilincini yayma çabalarını gizlemek için elinden geleni yapmaktaydı. Kilise, insanlık haklarından tam olarak istifade etme konusunda Hıristiyanların eşsiz olduklarını [bu hakkın sadece Hıristiyanların hakkı olduğunu] düşünmekteydi. Çünkü [kiliseye göre] Hıristiyanlık safveti [insanlığın özü olma durumunu] temsil etmekteydi ve bu nedenle Hıristiyanların ister Müslüman olsun ister inançsız olsun gayri-Hıristiyan unsurların tümünü kötü ve bayağı insanlar olarak görmeleri gerekmekteydi. Gayri-Hıristiyan unsurlar insanlık toplumunun kenarında durmaktaydılar. Bu nedenle onları tepelemek ve onlara kötü davranmak caizdi."¹⁹

İşte kilisenin Hıristiyan olmayan unsurlara karşı düşüncesi böyleydi. Libya'ya yönelik İtalyan askerî akınlarından beş yıl sonra İtalyan yönetimi aşağıdaki maddelerde özetleyebileceğimiz öğretim siyasetini hayata geçirmiştir:

1. Libya'lıları sömürge okullarına katılmaya teşvik.
2. Sömürge okullarının siyasi hedef beyanı.
3. Kültürel istila çabası olarak çocuklara özen gösterilmesi.
4. Kuran okullarından akıl ve öngörünün alınması.
5. Osmanlı döneminde kurulan okul ve kolejlerin ıslahı.

İtalya'nın Libya valisi Gino Tillo Chi 15 Ekim 1911 tarihinde tanımlamıştı. Libya'daki İtalyan öğretim siyaseti, İtalyan okullarının açılması ile sınırlıydı. Arapça eğitim Veren okulların açılmasını isteyen Libya'lıların talepleri hiç dikkate alınmadı.²⁰

Sömürge döneminde Libya'nın öğretim alanındaki durumu böyleydi.

Bu okullar sadece belli başlı şehirler ile sınırlıydı. Öğrenciler mesafenin

uzak olması nedeniyle bu okullara ulaşma konusunda büyük engellerle karşılaşmaktaydılar. Bu dönemle ilgili olarak Libyalı genç kızların, genç erkekler gibi öğretim alanına girerek onlarla ilmi üstünlükte birebir rekabet etmeye başladıkları yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır.

Arapça öğretimi ve İslami eğitim ise ilköğretim, idadi ve orta öğretim düzeyinde tüm sınıflar için verilmeye devam etmiştir.

Dini öğretim modern öğretim kurumlarında da mevcut idi. İlköğretim aşamasındaki öğrenci Kuran'dan bazı sureleri ve hadisleri ezberlemekte, akait ve ibadetle ilgili bazı konularda aşinalık kazanmaktaydı. Öğrenci konularda öğretim yapmayı ortaöğretim ve üniversite fakültelerinde de sürdürmekteydi.

Eylül 1969 "Fatih Devrimi" ile birlikte ilköğretim, idadi ve lise düzeyindeki okullar, kolejler, yüksek okullar, fakülteler ve üniversiteler yaygınlaşmıştır.

Gerçekten de, tüm Libya şehir ve kasabalarında farklı aşamalardaki okullar, farklı ilim dallarında ihtisaslaşan enstitü ve kolejler ve farklı bilim dallarında öğretim veren üniversite fakülteleri son derece yaygın hale gelmiştir. Bu sayede öğrencilere istedikleri okula herhangi bir güçlükle karşılaşmadan erişebilir olmuşlardır. Bu Libya toplumuna Allah'tan bir lütuftur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, dini öğretim kilise etkisindeki Batı'nın bu gün düşündüğü gibi terörist yetiştirmemektedir. Eylül 2002 [2001 olmalı (Ç.N.)] olayları dini ilimlerle alakası olmayan insanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. İslam şiddeti dışlamış ve hak etmeyenin öldürülmesini yasaklamıştır.

Kilise etkisindeki Batı geçen üç yıl içerisinde Arap – İslam toplumlarına sürekli olarak ders müfredatını cihat ve Yahudiler ile ilgili ayetleri ayıklamak suretiyle değiştirmeleri için sürekli olarak dayatmaktadır. Yine, cihada teşvik eden hadislerinde ilgasını istemektedir. Bununla asıl amaçlanan cihadi engellemektir. Oysa cihadın amacı sadece İslam'ın mahfazasını korumak ve müminlerin kendi ülkelerindeki güvenliklerini sağlamaktır.

İslami fetihten Osmanlı'nın gelişine dek Libya'da öğretimin temel özellikleri (694 – 1551)

1. Libya'da öğretim kendi kurumları (Ketâfîb, mescitler, camialar, zaviyeler ve ribatlar) aracılığıyla yayılmıştır.

2. Bu dönem içerisinde Libya her hangi bir eğitim düzeni ile tanışmamıştır.

3. Eğitim müfredatı Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, usul-i fıkıh, tefsir, hadis şerif, tasavvuf, hesap ve mantık gibi ilimler ekseninde belirlenmiştir.

4. Bu dönemde öğretim kademesi bilimsel ve mesleki öğretim gibi diğer öğretim türlerinden haberdar değildir.

Osmanlılar döneminde Libya'da öğretimin temel özellikleri

1. Dini öğretim yayılmasını sürdürmüştür. Özellikle 1842 yılında el-Beyza şehrindeki Senusiye zaviyesini, ardından Çağbûb'taki Senûsi zaviyesini kuran Muhammed bin Ali es-Senûsî'nin gelişinin ardından bu yayılma daha da hızlanmıştır.

2. 1899 yılında Öğretim Genel Müdürü unvanıyla bir görevlinin tayin edilmesine dek, Osmanlı döneminde Libya genel öğretim kurumundan haberdar olmamıştır.

3. Osmanlı yönetimi okullarda öğrencilerin Türkçe öğrenmesini zorunlu kılmıştır. Türkçe derslerine Osmanlı ordusundan emekli olan subaylar girmiştir.

Sömürge döneminde Libya'da öğretimin temel özellikleri

A. 1911 – 1922 arası ilk dönemde öğretimin özellikleri

1. İşgal edilmemiş bölgelere nispetle öğretim, dinî öğretim olarak kendini göstermekteydi.

2. İşgal edilmiş bölgelere nispetle öğretim kendi cinsinden [celde/cilde] olan çocukları ön plana çıkarmış ve onların öğretimi için okullar açmıştır. [Mevcut] bilimsel ve sınaî okulları kapatmıştır ve bu okullar 1913 yılına dek kapalı kalmıştır. Okullar ve kolejler Kuran mekteplerine (Ketâtîp) dönüştürülmüştür. İtalya, Libya'da kültürün rengini de işleme tabi tutmuş ve İtalyan okullarını kurulu düzenin alternatifi haline getirmiştir.

[Bu dönemdeki öğretimin en bariz özelliği, yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı Arap öğrencilerinin erişimine kısıtlı olmasıdır.

B. 1922 – 1943 arası İtalyan sömürgesi dönemindeki öğretimin durumu

1. İtalyan yönetimi faşist amaçlarını gerçekleştirmek, Libya'dan Arap kimliğini silmek ve İslam'ı sona erdirmek için öğretim faaliyetlerini bizzat kontrolü altına almıştır.

2. Din eğitimine karşı savaş açılmıştır. Senusi üniversiteleri ve Çağbûb zaviyesi kapatılmış, din eğitimi Libya eğitim kademelerinden düşürülmüştür.

3. İtalya ilköğretim okulları dışındaki Libyalılara has okullar ile Bingazi ve Trablus'taki bilim ve sanayi okullarını kapatmıştır. Bu şekilde Libya'da idadi ve ortaöğretim düzeyinde öğretim çöküntüye uğramıştır.

4. İtalya Libyalı çocukların fen, teknoloji ve endüstri eğitim almalarını engellemiş ve bunu kendi çocuklarına has kılmıştır.

5. İtalya sömürge ve misyoner okullarını serbest bırakmış ve onların Trablus, Bingazi, Masrata ve Derne gibi Libya şehirlerinde okullar açmalarını kolaylaştırmıştır. İtalya'nın misyoner ve yabancı öğretim kurumlarındaki öğ-

retim faaliyetlerine müdahil olmadığı yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır.

1943 -1951 arasında İngiliz – Fransız yönetimi döneminde Libya’da öğretim

Ocak 1943’te İngilizlerin Libya’ya girişinden sonra, Libya vatandaşlarının harp sırasında kapatılan okulların açılması yönündeki ısrarlı taleplerinin ardından, Burka [Libya’nın batı kesimi]da Mısır öğretim sistemini yürürlüğe koydu. Trablus’ta Filistin öğretim sistemi uygulamaya konuldu. Öte yandan, Fransızlar da Fezzan’da Tunus – Fransız öğretim sistemini uygulamaya koydular.

İngiliz öğretim sisteminin özelliklerine gelince, ilköğretim aşamasında İngilizce beşinci sınıftan itibaren birinci yabancı dil olarak, ortaöğretimde ise Fransızca ikinci yabancı dil olarak verilmekteydi. Bu öğretim sistemi mezunlarının Üniversiteye gitmesine imkân tanımaktaydı. Filistin öğretim sisteminde ise öğrenciler “metrik” diploma aldıklarından, üniversitelere kabul alamamaktaydılar. Libya halkından gelen ısrarlı talepler nedeniyle İngilizler bu sistemi Sudan öğretim ile değiştirmişlerdir.²¹ Çünkü Sudan da bir İngiliz sömürgesiydi.

İngiltere’nin bu öğretim sistemiyle amacı, Libya’da öğretim fikrini birbirine zıt parçalara ayırmak ve farklı kültürlere bölmektir.

Bağımsızlık dönemi 1951 – 1963 arası dönemde Libya’da öğretimin gelişmesi

Libya bağımsızlığını kazandıktan sonra, ilk kanun, 1952 yılında çıkarılan 5 nolu kanun olarak bilinmektedir. Bu kanun ile anayasal haklar öğretim alanına taşınmıştır. Anayasadaki öğretim ile ilgili maddeler öğretimin Batılı ve İslami olmasını öngörmekte ve tüm vatandaşların hakkı olduğunu söylemekteydi.

Bu öğretim döneminin temel özelliklerinden bazıları şunlardır:

1. Öğretim [dili] yabancı dilden Arapçaya dönüştürülmüştür.
2. Kızlar öğretim alanına dâhil olmuşlardır.
3. Üniversite kurumlarına yönelik başlamıştır.
4. Öğretmen enstitülerine önem verilmiştir.

Bu dönemde öğretim sistemi [üç] bölüme ayrılmıştır:

a. Genel öğretim

Altı yıllık ilköğretim, üç yıllık idadi ve üç yıllık ortaöğretim dönemlerini kapsamaktadır.

b. **Mesleki ve teknik öğretim:** [İki] kısma ayrılmaktadır:

1. İlköğretim diplomasını alan öğrencilerin kabul edildiği orta kısım
2. İdadiye diplomasını alanların kabul edildiği yüksek kısım.

Bu kısım öğretmen okullarıyla, ticaret ve endüstri okullarına giden öğrencilere hasredilmişti.

c. **Dini öğretim.** Bu da dört aşamaya ayrılmıştı:

1. İlköğretim öncesi aşama ki Kuran mekteplerini kapsamaktaydı.
2. İlköğretim aşaması
3. Ortaöğretim aşaması
4. Yüksek öğrenim

Anayasal ve idari birlik döneminde öğretimin gelişmesi

Anayasal birlik döneminde öğretim hem nitelik ve hem de nitelik bakımından önemli gelişme kaydetmiştir. Her şeyden önce, ilköğretim zorunlu ve parasız hale getirilmiştir. Mesleki ve teknik okullarla öğretmen enstitülerine önem verilmiştir. Öğretim araçları da, öğretim düzeyinin yükseltilmesi bakımından ön plana çıkmıştır. Dâhilî, bölgesel ve uluslararası kongrelere ve öğretmenlerin seviyelerinin yükseltilmesine önem verilmiştir.

Öğretim sistemine gelince, bu dönemde herhangi bir değişiklik yapılmamış ve bir önceki sitem aynen bırakılmıştır.

Bu dönemdeki öğretim sisteminin temel özelliklerinden bazılarını hatırlatmak gerekirse, ülkenin tüm bölgeleri bu dönemde eğitimin farklı aşamalarındaki öğrenci sayısındaki önemli artışa şahitlik etmiştir. Öğretim gören kızların oranında artış sağlanmıştır. Bu öğretim döneminde sınaî, zirai ve ticari eğitime ağırlık verilmiş, bunların her bir dalı için ayrı okullar açılmıştır. Yine bu öğretim dönemi çocukların, ilköğretim, idadi ve ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimlerine de önem verildiğine şahitlik etmiştir.²² Yine bu dönemde okuryazar olmayan nüfus oranının düşürülmesi için bir takım programlar uygulanmıştır. Bu programlar okuryazarlık bilgisizliğini Arap ülkelerinden kaldırmak amacıyla İskenderiye’de düzenlenen iki kongrenin ardından yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu konferanslardan birincisi Ekim 1964’te, ikincisi ise Nisan 1965’te düzenlenmiştir. Okuryazar oranlarını yükseltme programları 23 ile 45 yaş arasındaki farklı yaş gruplarına uygulanmıştır. Çünkü iktisadi ve sosyal kalkınma hedefleri bakımından toplum içerisindeki en etkili kesim bu yaş aralığındaki insanlar oluşmaktaydı.²³

1969 Eylül ayında Fatih Devrimi gerçekleşti. Devrimin amacı Libya Arap toplumunu İtalyan, İngiliz ve Amerikan sömürgeciliğinden kaynaklanan sömürgeciye kulluğun pençelerinden kurtarmak, toplumun tüm kesimlerinde görülen fesat mekanizmalarını ortadan kaldırmaktı. Ayrıca devrim öğretim ve

sağlık açısından insana değer vermek ve onun iktisadi seviyesini yükseltmek için gelmiştir.

Bu nedenle devrim öğretim alanındaki faaliyetlerine öğretim vizyon ve felsefesini gözden geçirerek başlamış ve öğretimi tüm Libyalıların hakkı olarak değerlendirmiştir. Öğretimin bu dönemdeki en önemli özelliklerinden bazıları şunlardır:

İdadi fen okullarının ilgası, altıncı ve yedinci sınıflar dışında, temel öğretim otomatik geçiş sağlanması, İslam Üniversitesi'nin ilga edilerek bağlı enstitü ve okulların öğretim bakanlığına katılması, fakültelerinin Bingazi (Şu anki Karyonus) Üniversitesi'ne bağlı bir fakülte haline getirilmesi, [temel eğitimin] ilköğretim ve idadi olarak iki aşamalı hale getirilmesi ve zorunlu kılması, 9 Ekim 1975 yasası olarak bilinen zorunlu öğretim yasasının çıkarılması.²⁴ İlköğretim diploma sınavının ilgası ve sınavların okul düzeyinde sürdürülmesi, öğretmen enstitülerine; bilim, endüstri, ziraat ve ticaret okullarına önem verilmesi. Özel eğitim alanında ise devrim İtalyan okullarını kapatarak buraları ulusal düzenlemelere ve öğretim bakanlığın denetimine uygun okullar haline getirmiştir. Öte yandan, devrim yabancı cemaatlerin kendi okullarını açmalarına ve isteyen Libyalıların bu okullara katılmalarına da izin vermiştir.²⁵

Ayrıca, devrim cehaleti ortadan kaldırmak için bir programı uygulamaya koymuş ve gündüz çalışanların katılabileceği akşam derslikleri açmış; polis ve silahlı kuvvetler de bu program da görevlendirilmiştir. Yine devrim kadınların okullarda, çeşitli topluluklarda ve kadın grupları içerisinde bir takım roller üstlenmelerini sağlamıştır. Yine devrim görsel yayınlar aracılığıyla aydınlatmaya dönük programlar başlatmış, ayrıca, cehaleti sona erdirmek için vatanın en üç köşelerine kadar ulaşacak gönüllü eğitim hamleleri düzenlemiştir.²⁶

Yüksek öğrenim alanında da, devrim öğretim düzeyinin yükseltilmesi için aynı titizliği sürdürmüş, ister beşeri olsun ister maddi olsun toplumsal kalkınma planlarının hayata geçirilmesine etkin katkı sağlayacak olan her şeyi devreye sokmuştur. Bu nedenle devrim her eyalette (muhafaza) insani bilimlerde ve uygulama bilimlerinde farklı fakültelelere sahip tam teşekküllü bir üniversite kurmuştur. Ayrıca devrim yurt dışına öğrenci göndermeye de önem vermiştir. 2007 yılı için 4000 araştırmacının yüksek öğrenimlerini yurt dışında tamamlamaları için yönetmelik çıkarıldığını görmekteyiz. Cumhuriyetin öğretim alanında temayüz ettiği alanlardan biri de hayat bilimleri, temel bilimler, mühendislik, iktisat, sosyal bilimler, fen bilimleri, enformasyon gibi alanlarda uzmanlık liseleri açmak olmuştur. Bu liselerde dört yılını tamamlayan öğrenciler üniversite diplomalarını almak üzere ilgili üniversitelere devam etmektedirler. Bu liselerin ülke çapındaki sayıları 1100 civarındadır.²⁷

Libya Arap Cumhuriyeti'nde öğretim Arap Müslüman Libya toplumunun bireyleri ve Arap ve İslam ümmeti için refah ve mutluluğu gerçekleştirmek üzere geleceğe doğru hızlı adımlarla ilerlemektedir.

Araştırmanın Önerileri

Yukarıdaki sunumumuz ışığında bu çalışma şunları önermektedir:

1. Arapça – İslami öğretim programının ilköğretim, idadi, ortaöğretim ve üniversite düzeylerinin tümünde yeknesak hale getirilmesi. Bu şekilde öğrenen bir eğitim kurumundan diğerine geçişte bazı telafi derslerini almak zorunda kalmamış olacaktır.

2. Kamusal ve özel kütüphanelerdeki yazmaların araştırılması ve incelenmesi üzerine çalışma yapılması.

3. Bilimsel ve teknik araştırma yapmak üzere finansmanı Arap İslam toplumundan sağlanacak bir üniversite kurulması. Bunun için dünyadaki her Müslüman'dan yalnızca birer dolar alınması yeterli olacaktır.

4. [Okul] çağı öncesi dönem için Kuran mektepleri (Ketâfîb) ile öğretime geri dönülmesi. Ta ki, öğrenci ilköğretim aşaması öğrenimi için kendini hazırlamış olsun.

5. Araştırma öğrenim yaşının altıdan yediye yükseltilmesini önermekte ve bu noktada Peygamber (S.A.V.)'in “Yedi yaşına gelince, çocuklarınıza namazı öğretiniz” hadisinden yola çıkmaktadır.

6. Araştırma ISESCO'nun Arap ve İslam ülkelerinin üniversite profesörlerinden oluşan bilim, kültür ve eğitim alanları ilgili bir istişare komisyon kurmasını; organizasyon düzeyinde kararlar alınması ve programların uygulanması noktasında bu komisyonun görüşlerinin bağlayıcı olmasını önermektedir.

İman kardeşlerim, İslam ümmetinin can damarına dokuna bu tür sorunlar karşısında hep birlikte durmalıyız.

Bu vesileyle, kongrenin tüm katılımcılarına ve İslam dünyasının tüm bölgelerinden gelen kardeşlerimizle buluşmamızı sağlayan Türkiye devletine teşekkür ediyorum.

İslam fetihlerinden [1969] Eylül Fatih Devrimine Kadar olan Dönemde Libya'da Öğretim İstatistikleri

1911- 1922 yılları arasında İtalyan okullarındaki öğrenci sayısını gösterir tablo²⁸

Eğitim yılı	İlköğretim aşaması		Arap, İtalyan ve Yahudiler için Ortaöğretim	Arap, İtalyan ve Yahudiler için fen [lisesi]
	Araplar	İtalyanlar		
1911 -1912	99	373	54	119
1921 -1922	611	1858	342	234

1922 – 1939 dönemde sistem okullarındaki öğrenci sayısını gösterir tablo²⁹

Eğitim yılı	İlköğretim okulları			Ortaöğretim okulları			Öğrenci sayısı	
	İtalyan	Arap	Yahudi	İtalyan	Arap	Yahudi	İtalyan	Arap
1921 – 1922	1858	611	742	270	6	66	2173	2559
1938 -1939	52977	6754	4035	1417	134	66	7344	15497

1943 -1951 arası dönemde Trablus ve Burka'daki ilköğretim okullarındaki öğrenci ve öğretmen sayılarını gösterir tablo³⁰

Eğitim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı		Öğretmen
		Erkek	Kız	
1943 – 1944	69	6140	344	201
1951 -1952	201	31892	4995	1156

Osmanlı döneminde İtalyan okullarının gelişmesi³¹

Eğitim yılı	Ortaöğretim, sanat ve ticaret okulları	Kız ilköğretim okulları	Erkek ilköğretim okulları	Çocuk okulları	Öğrenci sayısı
1889	17	162	342	-	521
1910	63	348	641	275	327

1902'de Trablus şehrindeki okulları gösterir tablo³²

	Öğretmenler	Öğrenci sayısı
Erkek ilköğretim okulları	3	132
Kız ilköğretim okulları	3	160
İdadiler	6	70
Öğretmen okulları	2	20
Askeri okullar	10	150
Sanat ve fen okulları	4	65
Diğer okullar	14	490
Dini okullar (mektebül-irfan)	7	100

60 İslam Ülkelerinde Eğitim Kongresi

1902 yılında Trablus'taki gayri-Arap okulları gösterir tablo³³

Okul adı Öğrenci sayısı

Okul adı	Öğrenci sayısı	
	Erkek	Kız
Fer'iyye (?) okulları	80	70
Yahudi (İsrailiyye) okulları	65	60
İtalyan okulları	231	310
İtalyan bilim ve ticaret okulları	46	-

1956 – 1968 yılları arasında ilköğretim ve idadi aşamalarındaki öğretmen ve öğrenci sayısını gösterir tablo

Öğretim yılı	Aşama	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1950 – 1951	İlköğretim	32115	1028
1955 -1956	İdadi	2585	917
1967 – 1968	İlköğretim	270617	9161
1967 – 1968	İdadi	29181	2076
1969 – 1970	İlköğretim	310846	11122
1969 -1970	İdadi	36319	2447

Ortaöğretim öğrencilerinin sayılarını gösterir tablo

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1958 – 1959	10	272	125
1962 – 1963	15	311	180
1969 – 1970	30	8304	803

Özel ve kamu öğretmen okullarındaki öğrenci ve öğretmen sayılarını gösterir tablo

Ders yılı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
	Kamusal kesim	Özel kesim	
1963 – 1964	1882	585	207
1969 – 1970	2485	2440	556

1883'te Bingazi'de Bulunan okulları ve türlerini gösterir tablo³⁴

Okul adı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı
El-Medresetü'r-Reşdiyye	1	144
Kuran ve Nahiv öğretimi okulları	12	365
Kuran öğretim mektebi	8	495

1883'te Bingazi'deki gayri-Arap okulları gösterir tablo³⁵

Okul adı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı
Yahudi Okulu	1	60
Maltalı ve İtalyan Katolik Okulu	3	75

1383'te Burka'da Kuran, nahiv ve fıkıh öğreten medrese sayısı³⁶

Medrese adı	Medrese sayısı
Kuran, nahiv fıkıh medresesi	34

1957 – 1958 ile 1962 – 1963 öğretim yılları arasında uygulamalı mühendislik enstitülerindeki öğrenci sayılarını gösterir tablo³⁷

Öğretim yılı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1957 – 1958	22	4
1962 – 1963	74	10

1958 – 1959 ve 1962 – 1963 yıllarında idadi ve ortaöğretim bölümlerinde fen öğrenimi gören öğrencilerin sayısı³⁸

Eğitim yılı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
	İdadi kısmı	Ortaöğretim kısmı	
1958 – 1958	486	232	125
1962 – 1963	1186	311	180

Din eğitime gelince, 11.30.1952 tarihinde el-Beyzâ şehrindeki dini enstitüyle birlikte açılmıştır. Bu alanda 44 dini zaviye ve 40 hafızlık mektebi bulunmaktadır.³⁹

1965 – 1966 ve 1969 – 1970 öğretim yılları arasında öğretmen başına düşen öğrenci sayısını gösterir tablo⁴⁰

Öğretim yılı	Öğretim aşaması			Öğrenci/öğretmen oranı		
	İlköğretim	İdadi	Ortaöğretim	İlköğretim	İdadi	Ortaöğretim
1965 – 1966	189774	18720	4326	30/1	16/1	12/1
1969 – 1970	310846	36316	8304	28/1	15/1	3/10

Trablus ve Burka'da 1946 – 1952 arası dönemde ortaöğretim aşamasındaki öğrenci sayısını gösterir tablo⁴¹

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğretmen sayısı	Öğrenci sayısı	
			Erkek	Kız
1946 – 1947	1	9	81	-
1951 -1952	4	59	773	23

62 İslam Ülkelerinde Eğitim Kongresi

1947 – 1952 yılları arasında özel ve kamusal öğretmen okullarındaki kız ve erkek öğrenci sayısını gösterir tablo

Eğitim yılı	Kamusal kesim için öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
	Erkek	Kız	
1947 – 1948	20	-	4
1951- 1952	167	26	26

Anaokullarındaki öğrenci, öğretmen ve sınıf sayılarını gösterir tablo

Yıl	Anaokulu sayısı	Çocuk sayısı	Öğretme sayısı	Sınıf sayısı
2004	264	31890	3693	1199

2004 yılı için üniversitelerdeki öğrenci ve fakülte sayıları

Fakülte sayısı	Üniversiteler	Öğrenci sayısı	Öğretim üyesi sayısı
226	27	22976	6214

Katılımcı öğretim okullarının ve öğrencilerin sayılarını gösterir tablo

Kurum sayısı	Öğrenci sayısı
214	15360

İlköğretim aşamasındaki öğrencilerin sayısı ve genel toplama orantısını gösterir tablo

Yıl	Erkek	Kız	Toplam	Genel toplama oranı	
				Erkek	Kız
1972 -1973	219268	116118	335386	%65,38	%34,60
2002 – 2003	557758	523076	1080834	%51,60	%48,40

Orta öğretimdeki kızların 1973'teki %34,50'lik katılım oranı 2002 yılında %57,90'a yükselmiştir.

Ortaöğretimdeki öğrenci sayısı ve cinsiyetin genele orantısını gösterir tablo

Yıllar	Erkek	Kız	Toplam	Toplam'a oranı	
				Erkek	Kız
1972 – 1973	18976	10049	19125	%65,15	%31,50
2002 -2003	107944	149062	257006	%48,30	%51,70

Üniversite öğrencilerinin cinsiyet oranlarını gösterir tablo

Yıllar	Erkek	Kız	Toplam	Oran	
				Erkek	Kız
1972 – 1973	7129	1091	8220	%86,73	%13,27
2002 – 2003	107699	115277	222976	%48,30	%51,70

1952 – 1953 ile 1962 – 1963 öğretim yıllarında ilköğretim okullarındaki erkek ve kız öğrenci ve öğretmen sayılarını gösterir tablo⁴²

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
		Erkek	Kız	
1952 – 1953	225	36488	5631	1280
1962 – 1963	663	116116	-	4785

1955 -1956 ile 1962 – 1963 öğretim yıllarında idadilerdeki öğrenci ve öğretmen sayılarını gösterir tablo⁴³

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
		Erkek	Kız	
1955 – 1956	10	2560	25	152
1962 – 1963	100	13880	811	917

1950 – 1951 1962 – 1963 öğretim yıllarında ortaöğretim aşamasındaki okul, öğretmen ve öğrenci sayıları⁴⁴

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
		Erkek	Kız	
1950 – 1951	4	285	15	49
1962 – 1963	14	2508	200	206

1952 – 1953 ve 1962 – 1963 öğretim yıllarında öğretmen okullarındaki öğrenci sayısını gösterir tablo⁴⁵

Öğretim yılı	Kamusal kesim		Özel kesim		Öğretmen sayısı
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	
1952 – 1953	291	89	-	-	36
1962 – 1963	1376	543	376	-	229

1963 – 1964 ve 1969 – 1970 yıllarında ilköğretim aşamasındaki öğrenci, okul ve öğretmen sayılarını gösterir tablo⁴⁶

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
		Erkek	Kız	
1963 – 1964	698	125854	28783	5063
1969 – 1970	1224	203799	107047	11122

1963 – 1964 ve 1969 – 1970 yıllarında idadi aşamasındaki öğrenci, okul ve öğretmen sayılarını gösterir tablo⁴⁷

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
		Erkek	Kız	
1963 – 1964	104	13393	893	976
1969 – 1970	172	30609	5707	2947

64 İslam Ülkelerinde Eğitim Kongresi

1963 – 1964 ve 1969 – 1970 yıllarında ortaöğretim aşamasındaki öğrenci, okul ve öğretmen sayılarını gösterir tablo⁴⁸

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
		Erkek	Kız	
1963 – 1964	15	228	186	340
1969 -1970	30	7233	1071	803

1963 – 1964 ve 1969 – 1970 yıllarında öğretmen enstitülerindeki öğrenci ve öğretmen sayılarını gösterir tablo⁴⁹

Öğretim yılı	Kamu kesimindeki öğrenciler		Özel kesimdeki öğrenciler		Öğretmen sayısı
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	
1963 – 1964	1149	673	576	9	207
1969 – 1970	1013	1472	2030	204	556

1963 – 1964 ve 1969 – 1970 yıllarında fen öğretimi enstitülerinin idadi ve ortaöğretim aşamalarındaki öğrenci ve öğretmen sayılarını gösterir tablo⁵⁰

Öğretim yılı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
	İdadi	Ortaöğretim	
1963 – 1964	916	274	173
1969 – 1970	774	713	220

1966 – 1967 ve 1969 – 1970 yıllarında ticaret enstitülerindeki öğrenci sayılarını gösterir tablo

Öğretim yılı	Öğrenci sayısı
1966 – 1967	183
1969 – 1970	388

1966 – 1967 ve 1969 – 1970 yıllarında ziraat okullarındaki öğrenci sayılarını gösterir tablo

Öğretim yılı	Öğrenci sayısı
1966 – 1967	145
1969 – 1970	188

1963 -1964 ve 1969 – 1970 yıllarında anaokulu düzeyindeki özel okullarda okul, öğrenci ve öğretmen sayısı⁵¹

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı		Öğretmen sayısı
		Erkek	Kız	
1963 – 1964	21	570	654	25
1969 – 1970	19	699	562	39

1963 -1964 ve 1969 – 1970 yıllarında idadi düzeyindeki özel okullarda okul, öğrenci ve öğretmen sayısı⁵²

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1963 – 1964	7	1502	60
1969 – 1970	6	1499	92

1963 -1964 ve 1969 – 1970 yıllarında ortaöğretim düzeyindeki özel okullarda okul, öğrenci ve öğretmen sayısı⁵³

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1963 – 1964	2	187	16
1969 – 1970	5	805	79

1965 – 1966 ve 1969 – 1970 yıllarında cehaletle mücadele faaliyetlerinde ders verenlerin sayılarını gösterir tablo⁵⁴

Öğretim yılı	Ders verenlerin sayısı
1965 – 1966	14988
1969 – 1970	30446

1963 – 1964 ve 1969 – 1970 yıllarında büyüklerin eğitimi için açılan okulların çeşitli aşamalarındaki öğrenci sayılarını gösterir tablo⁵⁵

Öğretim yılı	İlköğretim aşamasındaki öğrenci sayısı	İdadi aşamasındaki öğrenci sayısı	Ortaöğretim aşamasındaki öğrenci sayısı
1963 – 1964	2687	3446	1728
1969 – 1970	3592	4786	2577

1970 ve 1975 yıllarında muhtelif aşamalarındaki öğrenci sayılarını gösterir tablo⁵⁶

Öğretim yılı	İlköğretim		İdadi		Ortaöğretim		Fen öğretimi
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	
1970 – 1971	259662	128709	30493	6554	7001	1758	3088
1974 -1975	281521	234360	65062	25401	11729	2951	2883

1970 – 1971 ve 1974 – 1975 yıllarında muhtelif öğretim aşamalarındaki okul ve enstitüleri gösterir tablo⁵⁷

Öğretim yılı	Sınıf sayısı				
	İlköğretim	İdadi	Ortaöğretim	Öğretmen enstitüleri	Fen enstitüleri
1970 – 1971	1311	185	30	16	14
1974 – 1975	1906	420	68	90	13

1970 – 1971 ve 1974 – 1975 yıllarında Kuran okullarının, öğrencilerinin ve öğretmenlerinin sayılarını gösterir tablo⁵⁸

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1970 – 1971	140	11539	537
1974 – 1975	176	15319	789

66 İslam Ülkelerinde Eğitim Kongresi

1970 – 1971 ve 1974 – 1975 yıllarında dini enstitülerin ve öğrencilerin sayılarını gösterir tablo⁵⁹

Öğretim yılı	Enstitü sayısı	Öğrenci sayısı
1970 – 1971	14	1433
1974 – 1975	22	2809

1970 – 1971 ve 1974 – 1975 yıllarında anaokullarının ve öğrencilerin sayılarını gösterir tablo⁶⁰

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1970 – 1971	11	592	34
1974 – 1975	34	2270	97

1970 – 1975 yıllarında özel ilköğretimde okul, öğrenci ve öğretmen sayısı⁶¹

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1970 – 1971	13	1854	143
1974 – 1975	34	6886	416

1970 – 1975 yıllarında özel idadilerde okul, öğrenci ve öğretmen sayısı⁶²

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1970 – 1971	5	444	53
1974 – 1975	9	633	97

1970 – 1975 yıllarında özel ortaöğretimde okul, öğrenci ve öğretmen sayısını belirten tablo⁶³

Öğretim yılı	Okul sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
1970 – 1971	2	181	28
1974 – 1975	5	350	44

2003'te anaokulları ile ilgili sayıları verir tablo⁶⁴

Öğretim yılı	Anaokulu sayısı	Sınıf sayısı	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı
2002 – 2003	264	1199	31890	3693

2002 eğitim yılı özel öğretim kurumlarını (müessesat-i talim-i ehli) ve öğrenci sayılarını belirten tablo⁶⁵

Eğitim yılı	Kurum sayısı	Öğrenci sayısı
2003	214	15360

2002 – 2003 öğretim yılı eğitim öğretim aşamalarındaki eğitimci ve öğretimcilerin sayılarını belirten tablo⁶⁶

Öğretim aşaması	Öğretim	Eğitim	Toplam
Anaokulu	30603	-	30603
Temel eğitim ve öğretim	1080834	1157	1081991
Orta eğitim ve öğretim	257006	59318	316324
Üniversite eğitimi	222976	40207	263183
Öğretmen eğitim merkezleri	23358	-	23358
İçerde lisansüstü eğitim	6237	-	6237
Dışarda lisansüstü eğitim	3522	-	3522
Özel yüksek öğretim	27900	-	27900
Toplam	1652436	-	1753118

2002 – 2003 öğretim yılında temel eğitim, ortaöğretim ve yüksek öğretim aşamalarındaki öğrenci sayılarını gösterir tablo⁶⁷

Öğretim yılı	İlköğretim aşamasındaki öğrenci sayısı		Ortaöğretim aşamasındaki öğrenci sayısı		Üniversite aşamasındaki öğrenci sayısı	
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
2002 – 2003	557758	523076	107944	149062	107699	115267

Dipnotlar

¹ Abdullah Şerif ve Muhammed et-Tavîr, Libya’da Okullar ve Yazılı Belgeler Tarihi, ed-Darü’l-Cemahiriyye, 1987, ss. 15 – 16.

² “Alak”, yahut “alaka”, erkeğin spermiyle döllenmiş dişi yumurtadan bir hafta zarfında oluşan hücre topluluğunun rahim cidarına asılıp gömülmüş şekli demektir.

³ Alak, 1 – 5.

⁴ Fatır, 28.

⁵ Zümer, 9.

⁶ İbn Abbas (r.a.) rivayet etmiştir.

⁷ Şirazi Enes’ten rivayet etmiştir. Bkz.: Zaifü’l-Camiu’s-Sağır li’s-Süyufî, rakam 6464.

⁸ Tirmizi’nin rivayet ettiği hadisin bir bölümüdür. Rakam: 2686.

⁹ Dr. Joseph Nesim Yusuf, **Neş’etü’l-Câmiât fi’l-Usûri’l-Vüst’a (Orta Çağda Üniversitelerin Gelişimi)**, El-Kütübü’t-Tairhiyye 7, Menşee’tü’l-Masarîf: İseknderiyye, 1971, s. 132.

¹⁰ A.g.e.

¹¹ Burada “cami”den kasıt büyük mescitlerin (camilerin) bünyesinde oluşturulan üniversite benzeri kurumlardır. Arapçadaki üniversite karşılığı olan “Camia” ile “Cami” arasında bu bağlamda çok yakın bir ilişki bulunmaktadır. [Ç.N.]

¹² Abdullah ez-Zeyt vd., a.g.e., s. 30.

¹³ Cuma Mustafa el-Fitûrî, **en-Neşat el-Afvâ bi’l-Ğarbi’l-İslami Hılâle’l-Karn 10 – 11 el-Hicriyye (Hicri 10 ve 11. Asırlarda İslami Batıda Hızlı Gelişme)**, 2002 s. 239.

¹⁴ A.g.e., s. 79.

¹⁵ Âyette, yaptıkları işin yanlışlığına ve çirkinliğine akıl erdiremeden, atalarının inançlarını körü körüne taklid eden müşrikler kınanmaktadır.

¹⁶ Mustafa Nasr el-Messallafî, **El-İstişrakü’s-Siyasi fi’n-Nısfî’l-Evvlei mine’l-Karni’l-İşrîn (Yirminci Asrın İlk Yarısında Siyasi Oryantalizm)**, Dar- İkra’, s. 99.

¹⁷ Rafet Ğanîmî, a.g.e., s. 99.

¹⁸ Mustafa Nasr el-Messallafî, a.g.e., s. 146.

¹⁹ A.g.e., s. 147.

²⁰ Bkz.: El-Livâ et-Trablusi gazetesinde itiraz metni, Osman el-Kîzânî, Trablus, 5 Şubat 1920.

²¹ Rafet Ğanimî eş-Şeyh, **Modern Dönemde Libya'da Öğretim'in Gelişimi**, Daru't-Tenniye: Trablus, 1972, s. 227.

²² Eğitim Öğretim Bakanlığı, **Kitabü Teşriati't-Talim fi Libya (Libya'da Öğretim Yasaları Kitabı)**, el-Mecmua el-Ûlâ, s. 12.

²³ Bkz.: Eğitim Öğretim Bakanlığı, **Mahvü'l-Ûmmiyyeti ve Ta'limi'l-Kübbâr (Cahilliğin Ortadan Kaldırılması ve İleri Yaştakiler için Öğretim)**, Araştırma, No 8, Trablus'ta yapılan Eğiti Öğretim Bakanları Kongresi'ndeki sunumlardan, Trablus, 9 – 14 Nisan 1966, s. 3.

²⁴ Bkz.: El-Fecr gazetesi, yıl 4, sayı 1967, 11 Ekim 1975, Trablus, s. 2.

²⁵ Eğitim Öğretim Bakanlığı, Planlama ve Takip İdaresi, **Dirasetün Târihiyyetün an Tetavvuri't-Talimi fi C.A.L. mine'l-Ahdi'l-Usmanî ile Vaktinâ el-Hâlfî, (L.A.C (Libya Arap Cumhuriyeti)inde Osmanlı'dan Günümüze Öğretim Alanındaki Gelişme Üzerine Tarihi bir İnceleme**, Bakanlık Matbaası, Ağustos 1974, s. 48.

²⁶ A.g.e., ss. 53 – 54.

²⁷ Ulusal Eğitim, Kültür ve Bilimler Komitesi, **Uluslararası Eğitim Kongresi'nde Ulusal Sunum**, Cenevre, 2004, 47. dönem, Trablus 2004, s. 21.

²⁸ Rafet Ğanimî eş-Şeyh, a.g.e., s. 87.

²⁹ Eğitim Öğretim Bakanlığı, Planlama ve İzleme İdaresi, 1974, s. 16.

³⁰ A.g.e., s. 20.

³¹ Rafet Ğanimî eş-Şeyh, a.g.e., ss. 122 – 123.

³² A.g.e., s. 85.

³³ A.g.e., s. 85.

³⁴ Rafet Ğanimî eş-Şeyh, a.g.e., s. 87.

³⁵ A.g.e., s. 87.

³⁶ A.g.e., s. 87.

³⁷ Ahmed Ali el-Fenîş, **El-Müctema' el-Libyî ve Müşkilâtih (Libya Toplum ve Sorunları)**, Daru Mektebetü'n-Nûr, Trablus, 1967, s. 43.

³⁸ Eğitim Öğretim Bakanlığı, **Dirastün Târihiyyetün an Tetavvuri't-Ta'lim fi C.A.L (L.A.C (Libya Arap Cumhuriyeti)inde Öğretim Alanındaki Gelişme Üzerine Tarihi bir İnceleme)**, s. 46.

³⁹ Burka Maarif Nezareti, **Takrirun an Haleti-Talim fi Vilayeti Burka (Burka Vilayeti'nin Öğretim Durumu ile İlgili Rapor)**, 21.12.1954, Eğitim Vesikalari Merkezi, Dosya no 4.3.1979, s. 2.

⁴⁰ Dr. Muhammed Münir Mürsi, **Et-Talimü'l-Âmm fi'l-Biladi'l-Arabiyye (Arap Ülkelerinde Kamusal Öğretim)**, Karşılaştırmalı inceleme, Alemü'l-Kütüp: Kahire, 1972, s. 389.

⁴¹ Eğitim Öğretim Bakanlığı, Planlama ve Takip İdaresi, **Dirasetün Târihiyyetün an Tetavvuri't-Talimi fi C.A.L. mine'l-Ahdi'l-Usmanî ile Vaktinâ el-Hâlfî, (L.A.C (Libya Arap Cumhuriyeti)inde Osmanlı'dan Günümüze Öğretim Alanındaki Ge-**

lişme Üzerine Tarihi bir İnceleme, Trablus, 1974, s. 22.

⁴² A.g.e., s. 22.

⁴³ A.g.e., s.33.

⁴⁴ A.g.e., s. 37.

⁴⁵ A.g.e., s. 39.

⁴⁶ Eğitim Öğretim Bakanlığı, Eğitim İstatistikleri İdaresi, **İhsaiyyetün Âmmetün an Tetavvuri't-Ta'lim C.A.L**, Trablus, s. 3.

⁴⁷ A.g.e., s. 3.

⁴⁸ A.g.e., s. 4

⁴⁹ Eğitim Öğretim Bakanlığı, Planlama ve İzleme İdaresi, a.g.e., s. 39.

⁵⁰ A.g.e., s. 46.

⁵¹ A.g.e., s. 49.

⁵² A.g.e., s. 49.

⁵³ A.g.e., s. 50.

⁵⁴ Eğitim Öğretim Bakanlığı, Planlama ve Takip İdaresi, **Dirasetün Târihiyyetün an Tetavvuri't-Talimi fi C.A.L. (L.A.C (Libya Arap Cumhuriyeti)inde Öğretim Alanındaki Gelişme Üzerine Tarihi bir İnceleme**, Kasım 1972, s 37.

⁵⁵ Eğitim Öğretim Bakanlığı, Planlama ve İzleme İdaresi, a.g.e., s. 57.

⁵⁶ Eğitim Öğretim Bakanlığı, **Takrirun an kıtâ't-Talim ve't-Terbiye min 1968 – 1969 ilâ 1975, (1968 – 1969'dan 1975 Yılına Eğitim Öğretim Kesimi ile İlgili Rapor)**, Bakanlık Matbaası, Trablus, s. 11.

⁵⁷ A.g.e., s. 12.

⁵⁸ A.g.e., 66

⁵⁹ A.g.e., 66

⁶⁰ Eğitim Öğretim Bakanlığı, Planlama ve İzleme İdaresi, **İhsaatü't-Talim fi C.A.L. mine'l-Âmmi'd-Dirasiyyi 1974-75 (L.A.C'de 1974-75 Yıllarına Ait Öğretim İstatistikleri)**, Trablus, s. 227.

⁶¹ Eğitim Öğretim Bakanlığı, Planlama ve İzleme İdaresi, a.g.e., s. 227.

⁶² Eğitim Öğretim Bakanlığı, Planlama ve İzleme İdaresi, **Dirasetün Talimiyetün an Tatviri't-Talim fi C.A.L. (L.A.C.'de Öğretimin Gelişimiyle İlgili Bir İnceleme)**, s. 50.

⁶³ A.g.e., s. 50.

⁶⁴ Ulusal Eğitim, Bilim ve Kültür Komitesi, uluslararası eğitim kongresinde sunulan rapor, s. 17.

⁶⁵ Ulusal Eğitim Öğretim Planlama Merkezi.

⁶⁶ Ulusal Komite, a.g.e., s. 41.

⁶⁷ Ulusal Eğitim Öğretim Planlama Merkezi